

Aleksy Awdiejew

Kraków

GŁÓWNE KIERUNKI PROPAGANDY ROSYJSKIEJ (2004-2006)

Kształtowanie się głównych kierunków propagandy rosyjskiej na początku nowego stulecia wiąże się bezpośrednio z załamaniem się procesu demokratyzacji, wzmocnieniem scentralizowanego systemu biurokratycznego i autorytarnych sposobów rządzenia. Należy podkreślić, iż niepowodzenie demokracji w Rosji nie było spowodowane tylko nieudolnością reformatorów i agresywnym wykorzystaniem przez nowych biznesmenów możliwości wzbogacenia się w warunkach wolnego rynku. Znaczącym, a może nawet najważniejszym czynnikiem upadku demokracji był stan świadomości politycznej rosyjskiego społeczeństwa, zupełnie nieprzygotowanego do dynamicznych zmian ustrojowych i gospodarczych po rozpadzie ZSRR. Wolnorynkowa amerykanka lat dziewięćdziesiątych, obniżenie poziomu życia ludzi prostych, wyzywające bogactwo „nowych Ruskich” oraz przerażający natłok informacji w środkach masowego przekazu – wszystko to wprowadziło postradzieckie społeczeństwo, przyzwyczajone do „złotego snu” propagandy radzieckiej, w stan zamieszania i przerażenia. Zaskakująca różnorodność przekazów medialnych, odbierana jako chaos informacyjny, niezdolność do selekcji napływających treści oraz panoszenie się w środkach masowego przekazu wcześniej cenzurowanych i filtrowanych przejawów taniej sensacji, przemocy i erotyki doprowadziły typowych odbiorców rosyjskich do uświadomienia sobie potrzeby kontroli nad źródłami informowania. W tym właśnie kierunku zaczęło podążać nowe kierownictwo kraju. Elita polityczna, po objęciu stanowiska prezydenta Rosji przez Włodzimierza Putina w roku 1999 i znacznym przegrupowaniu członków aparatu rządzenia, rozpoczęła systematyczny i skuteczny proces zawłaszczania oraz kontroli środków masowego przekazu z rosyjską telewizją na czele. Prowadząc uporczywą i konsekwentną walkę administracyjną oraz stosując presję ekonomiczną, elita rządząca w dość krótkim czasie opanowała główne źródła informacji masowej w Rosji i uzyskała możliwość planowania, a także kontroli przekazów. Nieuniknionym wynikiem tego było przejście od demokratycznych form dwustronnej komunikacji społecznej i funkcjonowania pluralistycznych środków masowego przekazu do form komunikowania się w większości jednostronnego od instytucji rządowych do potencjalnych odbiorców. Formalnie w Rosji nie istnieje

cenzura, lecz specyficzna polityka kadrowa, presja ekonomiczna i administracyjna, zastraszanie, a nawet likwidacja fizyczna zbyt niezależnych dziennikarzy wymuszają konieczność autocenzury i postawy lojalistyczne w stosunku do dysponentów środków masowego przekazu. Jak podkreślają niezależni obserwatorzy, wielu dziennikarzy rezygnuje z działalności informacyjnej i wycofuje się do biznesu oraz innych sfer politycznie neutralnych. Proces ten, bez kontroli, pozwala dysponentom na konsekwentną realizację odgórnie zadanych działań propagandowych. Analiza różnorodnych rosyjskich przekazów informacyjnych pozwala na określenie głównych kierunków takiego wpływu. Można je podzielić zasadniczo na dwie, chociaż często powiązane ze sobą, grupy tematyczne: **określenie unikatowej rosyjskiej drogi rozwoju** oraz **odbudowywanie tradycji imperialnej**.

1. Unikatowa droga rosyjska

Bolesne doświadczenia przejścia do gospodarki rynkowej i demokratyzacji Rosji w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych odbiły się echem w dyskusji społecznej, w której pojawiły się głosy sceptyczne (chcieliśmy jak najlepiej, a wyszło jak zawsze) co do możliwości zmian postępowych i obudziła się stara teoria o eurazjatyckiej specyfice Rosji. Jaskrawym przykładem odrodzenia, modernizacji i propagandy dawnej teorii eurazjatyckiej jest twórczość Aleksandra Dugina, rosyjskiego filozofa i historyka, który w ostatnich latach poszerza swoje wpływy zarówno w administracji rządowej (jako doradca Gennadija Sielezniewa, przewodniczącego Dumy Rosyjskiej), jak i w środkach masowego przekazu (często gości na łamach poczytnych periodyków). Jest autorem kilku książek, a jego dzieło *Podstawy geopolityki* traktowane jest jako podręcznik w wyższych szkołach wojskowych. Istotą teorii Aleksandra Dugina jest przeciwstawienie Zachodu i Rosji jako dwóch nieprzystawalnych do siebie cywilizacji. Indywidualizm europejski jest tu przeciwstawiony kolektywizmowi, wolność jednostki – sprawiedliwości społecznej, materializm – duchowi prawosławnemu, dążenie do renowacji i postępu – tradycji narodowej, globalizm – nacjonalizmowi itd. Nawet dość pobieżna analiza takiego wywodu pozwala na wyciągnięcie wniosku, iż teoria owa jest apologią, historycznie zakorzenionego w Rosji, biurokratycznego państwa autokratycznego (w przeszłości monarchii i koszarowego socjalizmu) z całym zbiorem cech społeczeństwa stanowego, kontynuującego tradycje feudalne z pełną hierarchią władzy z hegemonem na czele. Inaczej mówiąc, zacofanie cywilizacyjne jest tu traktowane jako specyfika rozwoju kraju. Jak już podkreśliliśmy, konserwatyzm zwolenników eurazjatyizmu, jako perspektywy rozwoju Rosji, znalazł zrozumienie w szerokich kręgach społeczeństwa rosyjskiego, cechującego się bezwładnością światopoglądową, czyli dążeniem do utrzymania istniejącej przez wiele lat orientacji ideologicznej i odrzucenia wszelkich idei niepasujących do tej orientacji. Przyjęcie przez rządzących i większość społeczeństwa orientacji eurazjatyckiej znacznie upraszcza cały proces komunikacji społecznej, redukując ją do modelu jednostronnej propagandy, utrwalającej powszechnie przyjęte wartości, i odrzucenia krytycznych wpływów światowej opinii publicznej jako ingerencji w sprawy wewnętrzne kraju. Taka pozycja ideologiczna proponuje wszystkim obserwatorom rosyjskiego życia politycznego swoisty maniche-

izm: wybór między bezkrytyczną akceptacją Rosji albo zaliczenie się do szeregów jej zadeklarowanych wrogów. W propagandzie rządowej znów ożywiły się fantomy zewnętrznego zagrożenia, atmosfery zimnej wojny i bezwzględnej rywalizacji na arenie międzynarodowej.

Przyjęcie historycznie uzasadnionej orientacji „Bóg, hegemon, ojczyzna”, wspomaganą powstałymi w ostatnim okresie w Rosji licznymi organizacjami nacjonalistycznymi, jest dla propagandy rządowej wygodnym argumentem do nieprzestrzegania elementarnych standardów demokratycznych i krytyki pilnujących tych standardów obserwatorów zachodnich. Wobec nich wysuwa się oskarżenie, iż „nie rozumieją Rosji i jej specyfiki”, wobec tego nie mają moralnego prawa do osądu jej kondycji politycznej. Niedawno zorganizowany angielskojęzyczny kanał telewizji satelitarnej „Russia Today”, przeznaczony do reprezentacji Rosji na zewnątrz, ma więc dość trudne zadanie, by, z jednej strony, przedstawić kraj jako rozwijającą się demokrację, a z drugiej – zinterpretować widoczne odejścia od standardów europejskich.

2. Odrodzenie świadomości imperialnej

Dramatyczne przemiany społeczne i polityczne początku lat dziewięćdziesiątych mocno naruszyły samoświadomość społeczeństwa rosyjskiego przede wszystkim dlatego, iż zatrzymały oddziaływanie scentralizowanej radzieckiej propagandy medialnej, która tworzyła jednolity i zrozumiały dla odbiorców obraz wielkiego kraju, jego perspektyw rozwojowych i roli międzynarodowej. Druga rzeczywistość propagandowa legła w gruzach w wyniku wprowadzenia „głasności”, której wynikiem było powstanie otwartości i pluralizmu środków masowego przekazu. Ogólna tendencja krytycyzmu i rozliczenia się z tradycyjnym zakłamaniem propagandowym ZSRR, jak już podkreśliliśmy wcześniej, spowodowały społeczną frustrację i poczucie niedowartościowania. W krótkim czasie społecznych przemian Rosjanie stracili poczucie przynależności do wielkiego kraju, i jego misji historycznej. Potrzeba odbudowy drugiej rzeczywistości, w której tradycyjny wizerunek Rosji znalazłby swoje odpowiednie miejsce, powstała wraz z potrzebą stabilizacji i odzyskaniem przez Rosjan swej wartości narodowej. Po niepowodzeniu reform gospodarczych i działań wojskowych w Czeczenii społeczeństwo rosyjskie u schyłku XX wieku było gotowe do ponownego przyjęcia tradycyjnych wartości, które przedstawiły silne państwo jako gwaranta równowagi i sprawiedliwości społecznej oraz bezpieczeństwa narodowego. Niezgodność rzeczywistości propagandowej z realiami nie mogła w tym przypadku stanowić przeszkody w jej akceptacji, ponieważ określała ona kierunek myślenia życzeniowego i oczekiwań społecznych. Ofertę taką skutecznie zaproponowała ekipa szybko dochodzącego do władzy Władimira Putina, którego doświadczenia w pracy propagandowej rosyjskich służb specjalnych odegrały tutaj, jak się wydaje, niepoślednią rolę. Obecny model propagandowy w rosyjskich mediach jest dość rozbudowany i różnorodny. Wybraliśmy z niego tylko podstawowe i najbardziej zauważalne kierunki.

a. Ustalenie ciągłości historycznej

Rewolucja informacyjna w mediach rosyjskich na początku lat dziewięćdziesiątych spowodowała rewizję całej pamięci historycznej. Odtworzono białe plamy ukazujące niechlubne momenty w historii Rosji, despotyzm i okrucieństwo jej władców. Powstały różne kierunki historiografii niemające celów propagandowych, lecz poszukujące obiektywnych kryteriów odtworzenia prawdy historycznej. Wydano nowe podręczniki i materiały źródłowe, rozgorzała ciekawa dyskusja naukowa, nowe odkrycia historyczne stały się tematem licznych publikacji prasowych oraz programów radiowych i telewizyjnych. To ożywienie nauki historycznej zostało jednak zahamowane, kiedy proces propagandowy zorganizowany przez scentralizowaną administrację rosyjską po roku 2003 przywrócił historii jej rolę służebną. Prawda historyczna została zamknięta w granicach nauki akademickiej, a na powierzchni propagandowej zaczęła się kształtować nowa jednolita i zmodyfikowana wizja historyczna, w wielu przypadkach zgodna z ujęciem tradycyjnym. Wizja ta koncentruje się na zdarzeniach historycznych, które sprzyjały powstaniu wielkiego państwa imperialnego, włączając również okres budowy komunizmu w Kraju Rad. Wcześniejsze krytyczne odrzucenie tego okresu jako ryzykownego eksperymentu, który spowodował cywilizacyjne zacofanie kraju, zostało zatrzymane przez niedawne oświadczenie prezydenta Putina, iż rozpad Związku Radzieckiego uważa za największe nieszczęście w dziejach Rosji. W nowym ujęciu radzieckiego okresu historycznego, tragedia milionów ludzi Rosji i Europy Wschodniej jest odsuwana na plan drugi i, podobnie do ujęcia innych czasów historycznych, na plan pierwszy wychodzą zdarzenia sprzyjające potędze Rosji: zwycięstwo w wojnie domowej, II wojnie światowej, industrializacja, poszerzenie terytorium państwa i sfery jego wpływów, sukcesy w kosmosie itd. Tego rodzaju osiągnięcia historyczne stanowią obecnie zadeklarowany kierunek odrodzenia kraju, który w nowych warunkach politycznych i gospodarczych je utracił.

b. Wizerunek silnego państwa i przywódcy

We wszystkich okresach historycznych Rosji jej potęga wojskowa i wpływy międzynarodowe były bezpośrednio związane z silnym, scentralizowanym państwem, na którego czele stał charyzmatyczny przywódca. Z kolei okres demokratyzacji początku lat dziewięćdziesiątych wiąże się w świadomości Rosjan z destabilizacją państwa i słabością jego przywódcy, ówczesnego prezydenta Rosji, Borysa Jelcyna, który, tłumacząc niemożność doraźnych działań, dość często podkreślał swą zależność od instytucji demokratycznych. Niepowodzenia operacji wojskowej w Czeczenii, wzmocnienie wpływów nowych oligarchów finansowych i obniżenie standardu życia zwykłych ludzi były w opinii publicznej traktowane jako czynniki osłabiające państwo i bezpieczeństwo narodowe. Dlatego właśnie uchwały, podjęte z inicjatywy Władimira Putina już na początku jego pierwszej kadencji, dotyczące umocnienia roli prezydenta i administracji państwowej, a jednocześnie osłabienie autonomii regionów przez zniesienie prawa wyboru gubernatorów, a także poskromienie niektórych zbyt niezależnych oligarchów – wszystko to spotkało się z uznaniem opinii publicznej. Niektórzy twierdzą, iż karierę polityczną Putin zawdzięcza swej zdecydowanej postawie wobec wojny w Czeczenii. Wydaje się to jednak pewnym uproszczeniem. Oczekiwania więk-

szej części społeczeństwa rosyjskiego ogólnie wiązały się z powrotem do wartości konserwatywnych: budowy silnego państwa, które byłoby w stanie przewyciężyć destabilizację poprzedzającego okresu, ukarania winnych dzięki prywatyzacji, wzmocnienia osłabionej pozycji międzynarodowej, zaprowadzenia sprawiedliwości społecznej, umocnienia wojska i, co za tym idzie, zdecydowanego poskromienia separatystów kaukaskich. Wartości te były podstawowymi obiektami propagandowymi źródeł prorządowych, których wpływ stopniowo się poszerzał w miarę opanowania przez administrację środków masowego przekazu. Należy zwrócić uwagę na fakt, iż wizerunku prezydenta Rosji rosyjska opinia publiczna nie wiąże z jego funkcją administracyjną, jako jednostki odpowiedzialnej za wszystkie przedsięwzięcia rządu i pionu wykonawczego. Pokazują to wyniki sondaży opinii publicznej, w których jest obserwowana duża rozbieżność w ocenie samego Putina (do 80 procent) i rządu (nieraz poniżej 40 procent). Fakt ten świadczy o tradycyjnym dążeniu Rosjan do życzeniowego wizerunku dobrego, sprawiedliwego, darowanego przez los, „ojca narodu”, który w aspekcie historycznym często był przeciwstawiany niegodziwym i niesprawiedliwym funkcjonariuszom aparatu państwowego, prowadzącym bez jego wiedzy egoistyczną politykę wbrew interesom narodowym (dobry car: carska administracja, sekretarz generalny: aparat partyjny). „Ojciec narodu” występuje w tym wypadku jako ostateczny arbiter, kontrolujący działanie swych podwładnych we wszystkich możliwych sferach życia. Począwszy od pierwszej kampanii prezydenckiej, media rosyjskie pieczołowicie i konsekwentnie budowały w tym kierunku wizerunek Putina, tworząc obraz idealnego przywódcy, a już po objęciu przez niego stanowiska prezydenta codziennie ukazywały i nadal ukazują go jako niestrudzonego kontrolera wędrującego po całej Rosji, który interesuje się wszystkim i kompetentnie poucza lokalnych administratorów oraz specjalistów, jak najlepiej rozwiązać ich bieżące problemy. Obraz generalnego kontrolera, który zajmuje najwyższą pozycję w hierarchii rządowej, przedstawiany jest często w sprawozdaniach telewizji rosyjskiej. Widzimy jak kolejni ministrowie i czołowi politycy potulnie słuchają rad prezydenta i dość często otrzymują w formie kategorycznej zadanie naprawienia sytuacji w odpowiednim resorcie. Słowo prezydenta jest ostateczne i nie podlega żadnej dyskusji.

Kreowanie wizerunku Putina jako „ojca narodu” można uznać za sukces propagandowy mediów. Złożyły się na niego zarówno wysiłki perswazji odgórnej, jak i oczekiwania społeczeństwa rosyjskiego po destabilizacji okresu reform demokratycznych. Sukces ten spowodował jednak kontrowersje w związku ze zbliżającym się w roku 2008 końcem kadencji prezydenckiej, ponieważ „ojciec narodu” zdystansował innych możliwych kandydatów na to stanowisko, a zgodnie z konstytucją rosyjską nie może na nim pozostać. Aby zachować osiągniętą stabilizację i hierarchię administracyjną, należałoby ostatecznie zmienić ustrój demokratyczny, jak to się dokonało w postradzieckich republikach azjatyckich, i dać możliwość dożywotniego pełnienia funkcji prezydenta. Jest to zgodne z oczekiwaniami wielu, którzy zmiany strukturalne, wprowadzone w okresie sprawowania przez Putina funkcji prezydenta, uznają za potrzebne i odpowiadające interesom kraju. Ze strony przedstawicieli niektórych jednostek terytorialnych Federacji Rosyjskiej pojawiły się już propozycje zmiany konstytucji. Wobec, kilkakrotnie wyrażonego w mediach, sprzeciwu samego Putina co do kontynuowania swej prezydentury, takie oczekiwania mogą pozostać niespełnione, aby więc

utrzymać istniejący model rządzenia, elita rządząca musiałaby jeszcze bardziej odejść od standardów demokratycznych, przyjmując odpowiednie decyzje legislacyjne.

c. Apologia wojska i służb specjalnych

Instrumentem realizacji modelu „demokracji sterowanej” w Rosji są tzw. struktury „siłowe”, które można podzielić na wewnętrzne (FSB i służby ministerstwa spraw wewnętrznych: milicja i wojsko) oraz na zewnętrzne – cała rozległa struktura rosyjskiej armii: wojska taktyczne i strategiczne. W procesie przejścia do modelu rządzenia autorytarnego służby te są wykorzystywane do przeprowadzenia operacji doraźnych, które mają na celu usuwanie jakichkolwiek przeszkód utrudniających utrzymanie i wzmocnienie kontroli nad społeczeństwem wtedy, kiedy droga legislacyjna nie jest możliwa lub procedura zbyt długotrwała. Formy działania tych służb są różnorodne i mają charakter twórczy w zależności od potrzeb i sytuacji: od dużych operacji wojskowych, których celem jest niszczenie obiektów i osób, do prowokacji obyczajowych oraz doraźnej kontroli poszczególnych firm i redakcji. Służby specjalne w swoich akcjach wewnątrz kraju przyjmują stopniowo rolę tradycyjną policji prewencyjnej, monitorującej najbardziej aktywną część społeczeństwa i stojącej na straży stabilności władzy politycznej. Będąc oczami i uszami elity rządzącej, służby te znajdują się poza kontrolą społeczeństwa, a podstawą ich działania jest niejawność i pozbawiona jakichkolwiek skrupułów moralnych dyspozycyjność wobec rozkazów przełożonych. Istotą działalności służb specjalnych są cele polityczne rządzącej elity, utożsamiane z interesami Rosji i jej społeczeństwa.

Inny poważny temat propagandowy stanowi armia rosyjska, której prestiż znacznie ucierpiał w wyniku wycofania na początku lat dziewięćdziesiątych sił zbrojnych z terytoriów byłych krajów obozu socjalistycznego oraz nieudanych kampanii militarnych w Afganistanie i Czeczenii. Okres demokratyzacji w sposób fatalny odbił się na hierarchicznej strukturze wojska i jego dyscyplinie wewnętrznej. Będąc autonomiczną organizacją, rygorystycznie zachowującą obyczajowość radziecką, armia rosyjska zaczęła przeżywać kryzys niedopasowania do wymogów nowych standardów społecznych. Rekruci zaczęli utożsamiać służbę wojskową z katogą, skazaniem młodzieży na poniewierkę moralną i narażaniem na kalectwo, a nawet śmierć przez nieudolnych przełożonych. Zaczęli więc unikać tego wszelkimi sposobami, co w wysoce skorumpowanej administracji wojskowej było całkiem naturalnym rozwiązaniem. Wraz z odejściem od demokratyzacji i powrotem do tradycyjnej władzy scentralizowanej jednym z najważniejszych celów elity rządzącej stało się odrodzenie wojska i jego prestiżu społecznego. W sposób systematyczny rosły wydatki państwowe na potrzeby modernizacji i wyposażenia wojska. Jednocześnie w środkach masowego przekazu następuje sprawdzony w minionych okresach powrót do tradycji chwały i sławy rosyjskiego oręża. Kulminacją były niedawne ogólnonarodowe obchody sześćdziesięciolecia zwycięstwa odniesionego w II wojnie światowej, z wystawnymi paradami, defiladami nielicznych już weteranów i przemówieniami prezydenta oraz generalicji.

Strategią propagandową rosyjskich mediów w stosunku do służb specjalnych jest maskowanie wszelkich ich błędów i niedociągnięć, niezależnie od rodzaju działania. Jaskrawym tego przykładem była rządowa polityka informacyjna po aktach terrorystycznych na Dubrowce i w Biesłanie, kiedy nieudolne posunięcia tych służb były albo

skrzętnie ukrywane, albo interpretowane jako wymuszone i jedynie możliwe akcje. Z kolei każdy widoczny sukces struktur siłowych jest natychmiast eksponowany jako osiągnięcie systemowe.

Pozytywny wizerunek służb specjalnych w procesie propagandowym coraz wyraźniej nawiązuje do tradycji sławetnego KGB, a świadoma rehabilitacja pamięci Feliksa Dzierżyńskiego i Andropowa wskazuje na tendencję podkreślenia ciągłości historycznej tej instytucji, jako stojącej na straży bezpieczeństwa Ojczyzny.

d. Nowa baza ideologiczna – prawosławie

Tradycje Cerkwi prawosławnej w Rosji były brutalnie przerwane w okresie przedwojennym, gdyż przyjęty program komunistycznej przebudowy społecznej zawierał likwidację religii i powszechne wprowadzenie „naukowego”, ateistycznego światopoglądu. W sposób odgórnie zaplanowany burzono świątynie i inne obiekty kultu oraz izolowano i fizycznie likwidowano przedstawicieli duchowieństwa. Podczas II wojny światowej, w obliczu bezpośredniego zagrożenia egzystencji narodowej, władze komunistyczne poszły na pewne ustępstwa w stosunku do wierzących i pozwoliły w ograniczonym zakresie na odrodzenie tradycyjnego kultu. Jednakże w okresie powojennym jego uprawianie było mocno reglamentowane, szczególnie w odniesieniu do ludzi wykształconych. Stosowano rozmaite, czasem drastyczne sankcje wobec osób aktywnie uczestniczących w ruchu religijnym. Po upadku ZSRR sytuacja radykalnie się zmieniła, nastąpił naturalny powrót do rosyjskiej tradycji narodowej, a zarazem odbudowa świątyń i odrodzenie duchowieństwa. Jednocześnie radykalnie zmieniła się rola Cerkwi w procesie centralizacji państwa, gdyż tradycja prawosławna stała się znaczącym komponentem nowej ideologii imperialnej. W sposób naturalny nawiązuje ona w nadal przeważnie ateistycznym społeczeństwie rosyjskim do historycznych źródeł imperialnych dążeń Rosji, które przedstawiały te dążenia jako ekspansję jedynie słusznej opcji religijnej, a Cerkiew prawosławną jako instytucję moralnie je legitymizującą. Bogaty dorobek filozofii i teologii prawosławnej ma za zadanie wypełnienie luki ideologicznej, która powstała po odrzuceniu doktryny komunistycznej. Wszystkie znaczące święta i wydarzenia cerkiewne media rosyjskie przedstawiają jako zdarzenia o zasięgu ogólnonarodowym, w których biorą czynny udział prezydent i jego najbliżsi współpracownicy, należący jeszcze niedawno do organizacji niszczącej tradycję prawosławną. Cerkiew staje się instytucją państwową, podtrzymującą wszystkie, nawet niejednoznaczne pod względem moralności chrześcijańskiej poczynania rządu. Wprowadzając pojęcie prawosławnego „terytorium kanonicznego” dla Rosji, usiłuje ona ograniczyć wpływy innych opcji chrześcijańskich, a szczególnie katolicyzmu, przedstawiając go jako wrogie europejskie zakusy na czystość tradycji rosyjskiej. Krytyka katolicyzmu i w tym kontekście Polski, jako źródła jego ekspansji, nasila się w rosyjskich mediach wraz ze wzrostem nacjonalizmu i nastrojów imperialnych.

e. Budowa wizerunku pozycji międzynarodowej i poszukiwanie wroga

Przemiany demokratyczne w Rosji na początku lat dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia w sposób radykalny nadwerężyły wizerunek własnego kraju u Rosjan. Dawne mocarstwo komunistyczne, mające doniosłą misję międzynarodową w podtrzymywa-

niu przemian o charakterze socjalistycznym i duże wpływy w świecie państw Trzeciego Świata, legło w gruzach. Zadowolenie z przyjęcia Rosji do klubu państw demokratycznych nie trwało długo. Totalna krytyka ZSRR i jego poczynań międzynarodowych w wolnych mediach naraziła obywateli Rosji na kompleks niższości. Okazało się, że cały historyczny wysiłek narodu został zmarnowany i niedoceniony, a „wyzwolona” Europa Wschodnia, zamiast wdzięczności, zaczęła przejawiać tendencję rozdzierania ran historycznych. Powstała potrzeba odbudowy międzynarodowego wizerunku Rosji i przewyciężenia powstałych kompleksów. Jak się wydaje, potrzeba ta w ciągu pięciu lat nowego stulecia została propagandowo zrealizowana. Zasada tradycyjnej rosyjskiej międzynarodowej polityki imperialnej – „nas nie muszą lubić, nas muszą się bać” – w nowych warunkach wykorzystuje presję surowcową zamiast presji militarnej. Realna sytuacja kraju, jako zagłębia surowcowego Europy, w procesie propagandowym zostaje zastąpiona wizerunkiem Rosji jako potęgi gospodarczej. Nie przypadkiem wypowiedź Putina na niedawnym spotkaniu przywódców państw europejskich w Finlandii: „Jesteśmy bogaci i wielcy” nie była traktowana w Rosji, której produkt krajowy brutto stanowi kilkadziesiąt procent produktu USA, jako rodzaj żartu. Międzynarodowe uznanie Rosji podkreśla demonstracja przyjaznych stosunków prezydenta z liderami największych potęg ekonomicznych i militarnych świata. Majstersztykiem propagandowym Włodzimierza Putina było włączenie narodowego konfliktu w Czeczenii do światowego frontu antyterrorystycznego. Stosunek społeczeństwa rosyjskiego do ekspedycji karnych w Afganistanie i Czeczenii uległ radykalnym zmianom. Pojawienie się wielu filmów, seriali i programów telewizyjnych traktujących te wyprawy wojskowe na równi z tradycją ukazywania bohaterstwa Rosjan podczas II wojny światowej, stanowi typowy chwyt propagandowego przeniesienia wartości, mającego na celu wzmocnienie patriotyzmu o zabarwieniu nacjonalistycznym, niezależnie od obiektywnych kryteriów celowości tego rodzaju działań.

Wzmocnienie potęgi militarnej Rosji i odbudowa jej pozycji międzynarodowej stanowią bodajże najczęstszy temat propagandowy, w którym jednym z najważniejszych motywów jest obraz wroga. Konieczność walki z terroryzmem, własnym i międzynarodowym, odzyskanie zrabowanych przez oligarchów gospodarczych dóbr narodowych, odbudowa potęgi państwa – to podstawowe propagandowe treści, które pojawiały się w ostatnich latach w mediach rosyjskich, żeby usprawiedliwić centralizację władzy i ograniczenie wolności obywatelskich. Wewnętrzni wrogowie – terroryści, oligarchowie i ekstremiści różnego rodzaju – w ostatnim okresie korespondują z wrogami zewnętrznymi. Stopień zagrożenia w tym przypadku jest przedstawiany w sposób różny. W świadomości Rosjan, jak pokazują ostatnie sondaże, odradza się obraz USA jako największego potencjalnego wroga. Tradycyjnie owo ujęcie pokrywa się z kierunkiem propagandy radzieckiej, w której to zagrożenie i perspektywy wojny atomowej były przedstawiane w sposób otwarty. Rosyjska propaganda współczesna swój krytyczny stosunek do Ameryki wyraża w sposób pośredni, eksponując przede wszystkim niepowodzenia militarne tego kraju i jego konfrontację z pozycją Wspólnoty Europejskiej, co nie przeszkadza zarzucać niektórym państwom, a szczególnie Polsce i krajom nadbałtyckim, ich służalczego stosunku do USA. W mediach rosyjskich regularnie ukazują się materiały o rosnącej potędze wojskowej Rosji, która jest gotowa odpowiedzieć na każde potencjalne zagrożenie amerykańskie. W sposób tradycyjny NATO jest

przedstawiane jako organizacja, której główny cel militarny stanowi Rosja, a planowanie nowych baz w Europie Wschodniej – jako etap osiągnięcia tego celu.

Zagrożenie pomniejsze w wizerunku propagandowym stanowią kraje określone przez przedstawicieli administracji rosyjskiej jako „nieprzyjazne Rosji”. Wrogowie ci, w obrazie propagandowym, nie stanowią co prawda bezpośredniego zagrożenia dla potęgi militarnej kraju, ale sprzyjają osłabieniu jego prestiżu i pozycji międzynarodowej. Do tych państw zalicza się przede wszystkim Polska i byłe radzieckie republiki nadbałtyckie, w których mniejszość rosyjska, zdaniem ekspertów, jest dyskryminowana i które po wejściu do Unii Europejskiej zgłaszają różne pretensje terytorialne oraz gospodarcze. Ogłaszając na początku swojej prezydentury zasadę międzynarodowych interesów Rosji i prawo do obrony tych interesów poza jej granicami, Putin w sposób otwarty zdefiniował zasady swej polityki międzynarodowej, które stanowią coś w rodzaju ostrzeżenia dla nowych niezależnych narodów. Ostatnia polityka Rosji, popierająca separatystów w Abchazji i Osetii i otwarty konflikt z Gruzją, stanowi przykład realizacji tych zasad. Poparcie owych działań przez większość społeczeństwa rosyjskiego potwierdza duży sukces propagandy rządowej. Nie ulega wątpliwości, iż na początku lat dziewięćdziesiątych tego rodzaju polityka międzynarodowa wywołałaby wyraźny sprzeciw społeczny. Nie obserwujemy tego teraz, co więcej, propagowanie wrogości do osób o pochodzeniu kaukaskim, a w szczególności do Gruzynów, wywołuje szowinistyczne manifestacje i lincze.

f. Deklaracja sfer wpływów

Władimir Putin określił rozpad ZSRR jako „największą tragedię XX wieku”. Określenie takie nie mogło się pojawić w przemówieniu jakiegokolwiek przedstawiciela rządu rosyjskiego na początku lat dziewięćdziesiątych. Pojawiło się w okresie drugiej kadencji prezydenckiej Putina, kiedy odpowiedni i długotrwały wpływ propagandowy umożliwił tego rodzaju stwierdzenie. Wpływ ten spowodował cofnięcie się świadomości znacznej części społeczeństwa do stanu sprzed okresu przemian demokratycznych. „Największa tragedia XX wieku” jest w tym kontekście rozumiana jako utrata wpływów na wcześniej kontrolowanych przez Rosję i ZSRR terytoriów w Europie Wschodniej, Kaukazie i Azji. Nie przypadkiem Rosja zbyt nerwowo reaguje na zarzuty Polski i nowych krajów nadbałtyckich w kwestii bezpieczeństwa energetycznego, pamiętając, że jeszcze nie tak dawno kraje te, jako części imperium, znajdowały się pod protektorem Rosji i korzystały w związku z tym z określonych przywilejów. Tematem najbardziej drażliwym w rosyjskiej propagandzie rządowej jest niezawisłość Ukrainy i jej wewnętrzne przemiany demokratyczne, które Rosja obecnie usiłuje zatrzymać wszystkimi dostępnymi środkami. Tradycyjnie Rosjanie nie są w stanie traktować Ukrainy i Białorusi jako bliskiej zagranicy. Wielokrotnie w rosyjskich środkach masowego przekazu omawia się ideę wspólną z tymi krajami strefy ekonomicznej, a nawet zjednoczenia tych byłych republik radzieckich z państwem sojusznicze z federalnym rządem, administracją, armią i służbami specjalnymi. Idea ta napotyka wiele przeszkód ze względu na wzrost w sąsiadujących krajach nastrojów separatystycznych. W stosunku do Ukrainy propaganda rządowa krytykuje wszelkie prozachodnie posunięcia liderów pomarańczowej rewolucji, przedstawiając ich jako sługusów amerykańskich, a demokratyczny ruch jako prowokację amery-

kańskich służb specjalnych. Podkreśla natomiast tradycyjną bliskość narodów Ukrainy i Rosji i popiera tendencje gospodarczego i politycznego zbliżenia się do Rosji, bardzo mocne we wschodniej, rosyjskojęzycznej części kraju. Tego rodzaju wybiórcza propaganda (na Ukrainie większość prasy jest rosyjskojęzyczna) przynosi zauważalny sukces. Wcześniejszych planów wstąpienia Ukrainy do NATO obecnie poniechano, a rządząca elita z trudem osiąga równowagę, prowadząc niekończące się negocjacje między różnymi opcjami politycznymi. Pozycja Białorusi jest w procesie propagandowym dość osobliwa. Z jednej strony, rosyjskie media pozwalają sobie na drwiny w stosunku do wielkopaństwowych gestów Łukaszenki, ale z drugiej – dość oszczędnie przedstawiają naruszenia w Białorusi praw człowieka, gdyż polityka wewnętrzna tego kraju harmonizuje z dążeniem do scentralizowanej kontroli administracyjnej w Rosji.

W ostatnim okresie w związku z konfliktem z Gruzją można zauważyć wzrost materiałów krytycznych, ośmieszających dążenie tego kraju do niezależności i zbliżenia z NATO oraz Ameryką. Celem tych ataków propagandowych jest najczęściej prezydent Gruzji Michał Saakaszwili, przedstawiony zazwyczaj jako awanturnik dążący do konfliktu militarnego z Rosją. Pozytywnie są przedstawiane wszelkie prorosyjskie ruchy opozycyjne i separatystyczne dążenia w Abchazji oraz Osetii.

Ogólną tendencją propagandy związanej ze sferami wpływu Rosji jest podkreślanie jej prawa historycznego do kontrolowania terytoriów byłego ZSRR, a każda próba usamodzielnienia się tych terytoriów oraz ich zbliżenie do współpracy z Unią Europejską i Ameryką są interpretowane jako naruszenie warunków bezpieczeństwa Rosji i powód do zatargu międzynarodowego. Nadal w świadomości społeczeństwa rosyjskiego i rządzących tkwi dość uproszczona wizja podziału świata na dwa przeciwstawne obozy, podporządkowane z jednej strony Rosji, a z drugiej USA.

3. Trwałość obrazu propagandowego i perspektywy jego modyfikacji

Jak pokazują badania socjologiczne, wpływ propagandy rządowej jest dość skuteczny. Wystarczy porównać dane sondaży i materiały prasowe z połowy lat dziewięćdziesiątych z wynikami ostatnich badań opinii publicznej. Długie, jednostronne i konsekwentne oddziaływanie mediów rosyjskich wobec izolacji innych opcji propagandowych umożliwiło w ostatnich latach powrót świadomości społecznej w Rosji do zmodyfikowanej, ale zbliżonej do tradycyjnej radzieckiej wizji świata. Centralizacja administracyjna i autokratyzacja rządzenia państwem jest odbierana jako cele niezbędne dla wzmocnienia „silnej ręki” państwa, bezpieczeństwa i stabilizacji kraju. Idee demokratyczne uległy prawie całkowitej deprecjacji, jako tendencja wroga, obca tradycyjnemu duchowi Rosji, powodująca chaos i osłabienie państwa. Instytucje demokratyczne mają coraz bardziej wyraźne znaczenie fasadowe, zbliżając się do roli, jaką pełniły przed rozpadem ZSRR, w związku z czym społeczeństwo powoli przestaje się interesować polityką i uczestniczyć w niej. Regularnie spada procent uczestniczących w wyborach ogólnych i lokalnych. Samoocena Rosjan i ocena pozycji własnego kraju

w świecie znacznie się poprawiła. Autorytet państwa i jego przywódców stale rośnie. Rozwój gospodarczy również spotyka powszechne uznanie.

Ta pozytywna perspektywa propagandowa ma jednak swą drugą, ciemną stronę. Prasa i telewizja dość szeroko przedstawiają majątkową dysproporcję ludności, kosztowne warunki pracy i życia na prowincji, korupcję wszystkich urzędników. Analitycy z trwogą patrzą w przyszłość gospodarczą i polityczną kraju, podkreślając rosące niezadowolenie Rosjan z warunków bytowych. Odrębne spektakularne działania rządu w kierunku podwyższenia uposażeń i emerytur nie są uważane za wystarczające. Jak pokazują badania Levada Center, na pytanie „Czy chcecie widzieć teraz Rosję jako mocarstwo, które wywołuje szacunek i lęk, czy jako kraj z wysokim poziomem życia, chociaż i nie najsilniejszy?” Rosjanie w różnych okresach odpowiadali różnie. Za „mocarstwem” w roku 2003 opowiedziało się 43 procent osób, w roku 2004 – 40 procent, a roku 2005 – już 36 procent. Chęć życia w kraju o wysokim poziomie egzystencji w roku 2003 zadeklarowało 54 procent osób, w 2004 – 57 procent, a w 2005 – 62 procent. Ta tendencja może stać się stałą, a wobec wysokich kosztów utrzymania zcentralizowanego aparatu państwowego, korupcji i nieefektywności publicznej dystrybucji dóbr, wyjaśnianie przez propagandę państwową niskiego poziomu życia jako konieczności w warunkach odbudowy mocnego państwa może nie spotkać się z uznaniem odbiorców.

Bibliografia

- A. Awdiejew, *Rosyjskie środki masowego przekazu* [w:] *Rosjoznawstwo*, red. L. Suchanek, Kraków 2004, s. 441–452.
S. Bieleń, *Tożsamość międzynarodowa Federacji Rosyjskiej*, Warszawa 2006.
E. Прохоров, *Журналистика и демократия*, Москва 2001.
B. Reitschuster, *Putin. Dokąd prowadzi Rosję?*, Warszawa 2005.
A. Stelmach, *Zmiana i stabilność w systemie politycznym współczesnej Rosji*, Poznań 2003.

Резюме

Алексей Авдеев, Главные направления российской пропаганды (2004–2006)

Автор статьи систематизирует главные направления российской правительственной пропаганды в течение последних пяти лет. Отмечая её несомненный успех, автор выделяет два основные пропагандные направления в российских СМИ: доказательство исключительности исторического развития России и воссоздание имперского сознания. Это последнее направление делится на специфические проблемные единицы: возрождение исторической традиции, создание образа сильного государства и вождя, апология армии и спецслужб, экспозиция сильной международной позиции и определение врага, установление сфер влияния. Устойчивость созданной пропагандной действительности зависит, по мнению автора, прежде всего от степени преодоления экономического неравенства в российском обществе.